

SOCIALINIS ASMENYBĖS AKTYVUMAS

Asmenybės analizei skirtoje tarybinėje sociologinėje literatūroje asmenybės socialinio aktyvumo klausimas gilesnių studijų objektu dar nėra tapęs. Tokia padėtis, matyt, susidarė ir dėl to, kad, vykdamas konkrečius sociologinius tyrinėjimus, aiškiai stokojama dėmesio metodologiniams asmenybės, jos veiklos, santykio su aplinka ir kitiems klausimams. Vis dar pasitaiko darbų, kuriuose asmenybė vaizduojama kaip nuo išorinių sąlygų visiškai priklausantis rezultatas, vengiant net tokių sąvokų, kaip „asmenybės autonomija“, „laisvoji valia“, „asmenybės savideterminacija“ ir kt. Netgi tais atvejais, kai socialinis asmenybės aktyvumas analizuojamas, analizė būna vienpusiška. Daugelyje šiai problemai skirtų darbų palyginti daug dėmesio skiriama socialistinės visuomenės žmogaus socialinio aktyvumo pasireiškimo formoms apibūdinti (tai, be abejo, yra aktualu, ypač turint galvoje žinomus tarybinio gyvenimo būdo iškreipimus buržuazinių teoretikų ir politikų raštuose¹) ir visai nepakankamai nagrinėjami giluminiai šio reiškinio procesai.

Visa tai atsimindami, pabandykime paliesti kai kurias metodologines problemas, išskylančias, nagrinėjant socialinę asmenybės aktyvumą. Tai klausimai, susiję su socialinio asmenybės aktyvumo esmės, jo kilmės ir reiškimosi mechanizmų analize.

1. Kai kurios metodologinės socialinio asmenybės aktyvumo charakteristikos

Būdamas visuomeninės sistemos elementu (darbo, pažinimo ir bendravimo subjektu), asmenybė, kaip „istoriškai konkretus, sociališkai veikiantis žmogus, turintis specifines savybes, besiformuojančias ir realizuojamas jo praktinėje veikloje“, yra „savarankiška ir savivaldi objektyvių dėsnių veikimo ribose“². Išryškinus šiuos asmenybės bruožus, galima kalbėti ir apie socialinę jos aktyvumą.

¹ Net vienas žymiausių šiuolaikinių buržuazinių sociologų, funkcionalizmo pagrindėjas T. Parsonsas, su pasididžiavimu laiką save teoretiku, nė kiek nedvejodamas socialistinę santvarką vadina totalitaristine („Fact and Theory in Social Science“, ed. E. W. Count and G. T. Bowles, N. Y., 1964, p. 156).

² Л. Буева, М. Ковальзон, Социальная среда и формирование личности.— В кн.: «Социология и идеология», М., 1969, стр. 236.

Dalis šį klausimą analizuojančių tarybinių autorių tvirtina, kad socialinis asmenybės aktyvumas „reiškia ištisą visumą suvoktų socialinių, moralinių ir psichinių savybių, apibūdinančių visuomeninės veiklos ir visų pirma kūrybinio jos prado *intensyvumą*“ (pabraukta cituojant.— J. L.). Be to, socialinį asmenybės aktyvumą linkstama sieti su „iš esmės pozityvia veikla, ir ne kiekviena veikla, o ta, kuri jungia savyje sąmoningą darbo intensyvinimą ir kūrybą *visuomeninės pažangos* vardan“³ (pabraukta cituojant.— J. L.). Tačiau su tokiu socialinio asmenybės aktyvumo apibūdinimu vargu ar galima sutikti, nes, nagrinėjamos sąvokos turinį siejant su intensyvumu ir su visuomenine pažanga, pastaroji yra dirbtinai susiaurinama.

Vienpusiškai socialinis asmenybės aktyvumas apibrėžiamas ir „Trumpage etikos žodyne“. Jame tvirtinama, kad visuomeninis aktyvumas yra „veiklus žmogaus santykis («*деятельное отношение*») su visuomenės gyvenimu, kuriame jis pasirodo iniciatyviu tam tikros visuomenės arba tam tikros klasės, socialinės grupės normų, principų bei idealų reiškėju ir skeleidėju“⁴. Šio apibūdinimo vienpusiškumas išryškėja ne iš karto, o tik išsiaiškinus socialinį asmenybės aktyvumą apibrėžiančių sąvokų turinį. Žodyne normų, principų ir idealų turinys aiškinamas tik atitinkamų visuomeninių reikalavimų požiūriu, o tai reiškia ne ką kita, kaip socialinio asmenybės aktyvumo neigimą.

Socialinis asmenybės aktyvumas yra kryptingų jos pastangų dinamika, kai atitinkamu mechanizmu pastangos realizuojamos tam tikroje socialinėje sistemoje. Šia prasme socialinis asmenybės aktyvumas negali būti apibrėžiamas tik iniciatyvumu ir intensyvumu. Būdamas esminiu asmenybės bruožu (savybe), socialinis jos aktyvumas yra *procesas*.

Kaip procesas, socialinis asmenybės aktyvumas reiškia, jog atsiranda naujos sudedamosios jo dalys (elementai), kad vyksta senųjų šio reiškinio sudedamųjų dalių (elementų) persigrupavimas. Visa tai rodo, kad reikia išskirti socialinio asmenybės aktyvumo kryptį ir pobūdį: aktyvumas gali būti progresyvus ir regresyvus. Turėdamas atitinkamą *struktūrą*, socialinis asmenybės aktyvumas visada pasireiškia tam tikra būseną (kartu reikia pastebėti, kad socialinis aktyvumas yra jo būsenų kaita ir tarpusavio sąveika ir kad yra būtinos tam tikros kategorijos, padedančios šią kaitą aprašyti). Kaip pažymi P. Kriažėvas, „pasireikšdama kaip parengtis aktualiai veiklai, aktyvumo būseną kartu yra pačios veiklos momentas. Pati akty-

³ K. Мамаева, Социально-политическая активность интеллигенции (по материалам Латвийской ССР).— В кн.: «Социальные проблемы труда и образования», Рига, 1969, стр. 12. Analogišką nuomonę skelbia taip pat J. Buchalovas, E. Jakuba, A. Andriuščenko, A. Necvetas, A. Malenkova (Charkovas), V. Mordkovičius, V. Molodychas (Sverdlovskas) ir kt.

⁴ «Краткий словарь по этике», М., 1965, стр. 11.

vumo *savybė* turi būsenos formą; įvairiose savo modifikacijose ji atskleidžia subjekto esmę, jam aktyviai veikiant”⁵.

Aktyvumas yra ir asmenybės santykis: 1) su jos veiklos objektu ir 2) su kitais veiklos subjektais. Priklausomai nuo socialinių-istorinių sąlygų kinta asmenybės galimybės veikti ne tik darbo objektus, bet ir visuomeninius santykius; savo ruožtu, kuo turtingesnis visuomeninių santykių kompleksas, kurį, kaip socialinių interesų visumą, jungia savyje asmenybė, tuo pastaroji yra visapusiškesnė.

Socialinėje-istorinėje sistemoje asmenybė išitvirtina socialiniu požiūriu. Šis procesas turi dvi betarpiškai susijusias puses — bendravimą ir izoliavimąsi. „Asmenybė,— sako P. Kriažėvas,— būdama visuomeninių santykių sistemoje, pati dalyvauja, kuriant tuos santykius, bet šis kūrimas, šis aktyvus bendravimas kartu yra ir aktyvus... visuomeninių santykių (bendro) izoliavimasis individe (atskirame), dėl ko individas ir tampa asmenybe”⁶. Bendravimo bei izoliavimosi prieštaravimas sudaro vieną sudėtingiausių socialinio asmenybės aktyvumo šaltinių, kurį reikia detaliau analizuoti.

2. Socialinis tiriamojo reiškinio mechanizmas

Analizuojant socialinio asmenybės aktyvumo mechanizmus, tame tarpe socialinį šio reiškinio mechanizmą, reikia remtis bendra struktūrine asmenybės veiklos charakteristika.

„Veikla,— rašo A. Leontjevas,— pirmiausia yra vieną ar kitą subjekto poreikį konkretizuojančiam motyvui pajungtų procesų materialus ir dvasinis <...> junginys”. Toliau: „Negalima neiškirti ir antro veiklos „momento”; tai *veiksmas*, kryptingas, tikslo sąlygojamas procesas”. Pagaliau, „galima rasti ir dar vieną „momentą”— veiksmo realizavimo būdą, *operaciją*, nulemiamą ne paties *tikslo*, bet sąlygų, kuriose tikslas bręsta”⁷.

Vadinasi, veiklos struktūroje reikėtų skirti tris „momentus” arba lygius: motyvo, veiksmo ir operacijos⁸. Pagal šią schemą motyvai, kurie konkretizuoja vieną ar kitą subjekto poreikį, „skatina veiklą, lemia jos kryptingumą ir kartu suteikia jai tam tikrą individualią prasmę, subjek-

⁵ П. Кряжев, Социологические проблемы личности (автореферат докторской диссертации), Новосибирск, 1969, стр. 20.

⁶ П. Кряжев, Формирование личности как социальный процесс.— В кн.: «Личность при социализме», М., 1968, стр. 46.

⁷ А. Леонтьев, Как рождаются идеи.— «Неделя», 1969, № 17, стр. 6.

⁸ Kai kurie autoriai, pavyzdžiui, P. Kriažėvas, nurodo du veiklos struktūros lygius: operacinį-techinį ir socialinį-e'gesio (žr. П. Кряжев, Социологические проблемы личности, стр. 19), tačiau analizuojamam klausimui nušviesti, atrodo, labiau tinka A. Leontjevo schema.

tyvią vertę“; pagal tai, išlaikydamas savo tikslą, keičiasi ir veiksmas. Tikslas gi, savo ruožtu, „kaip dėsnis sąlygoja jo (žmogaus.— J. L.) veiksmų būdą ir pobūdį“ (K. Marksas). Tikslui žmogus turi pajungti savo valią. Pagaliau, „tos pačios operacijos gali reikšti įvairius veiksmus; ir atvirkščiai — tas pats veiksmas gali būti įvykdytas įvairių operacijų pagalba“⁹.

Tokia yra bendroji asmenybės veiklos struktūra A. Leontjevo požiūriu. Jai būdinga, viena vertus, tai, kad asmenybės tapsmo ir vystymosi mechanizmų negalima atskirti nuo asmenybės veiklos, o kita vertus, ji suteikia galimybę tuos procesus analizuoti. Žinoma, schema negali būti laikoma universalia ir, analizuojant asmenybės socialinio aktyvumo mechanizmą, reikia tam tikrų papildymų.

Socialinio asmenybės aktyvumo mechanizmas rodo, kad svarbiausia jo grandis yra *poreikis-interesas-tikslas*. Šio mechanizmo ypatybė yra ta, kad, formuodamasis veiklos procese, jis reiškiasi ir kaip vidinis veiklos akstinas; antra vertus, veiklai jis suteikia ne tik *būtiną* pobūdį, bet ir užtikrina veiklos objektyvios ir subjektyvios pusių išorinių socialinių stimulų ir vidinių paskatų sąveiką¹⁰. Kaip veiksmo akstinai, šio mechanizmo suvokimą įprasmina motyvinė bei vertybinė asmenybės orientacija.

Suprantama, ši schema tėra tik vienas galimų asmenybės socialinio aktyvumo mechanizmo variantų. Kitas aspektas ją, be abejo, atitinkamai modifikuotų, nes sąvokos, kuriomis čia operuojama, yra daugiareikšmės, o jų turinys — dinamiškas, reiškiantis begalinius tarpusavio ryšius. Ir vis dėlto, atrodo, pastarąją schemą reikėtų panagrinėti detaliau.

Poreikis-interesas-tikslas. Šių sąvokų turinio struktūrinius ir funkcinius ryšius galima atskleisti, tik analizuojant visą jų kompleksą.

Socialinį būtinumą išreiškianti žmonių veikla suponuoja socialinio subjekto ir objekto vienybę. Praktinė socialinio būtinumo reikšimosi forma yra poreikis. Tai stimulus, kaip savo priešybę suponuojantis tikslą. Betarpiškas ryšys yra ir tarp poreikio bei intereso, taip pat tarp intereso bei tikslo. Interesas, kaip kryptingas žmogaus santykis su savo poreikio objektu, yra kryptingos poreikio išraiškos ir poreikio bei tikslo suderinimo forma. Antra vertus, interesas suponuoja ir tam tikram tikslui, kaip projektuojamam veiksmo rezultatui, pasiekti reikalingus būdus bei priemones. Kitais žodžiais tariant, interesas yra jungiamoji poreikio ir tikslo grandis. Tai „veiksmu tampanti sąmonė“¹¹.

⁹ А. Леонтьев, Как рождаются идеи.— «Неделя», 1969, № 17, стр. 6.

¹⁰ П. Кряжев, Социологические проблемы личности, стр. 17.

¹¹ А. Здравомыслов, Проблема интереса в социологической теории, Л., 1964, стр. 29.

Kai interesas yra suvokiamas, jis reiškiasi kaip motyvas, ketinimas, tikslas. Savo ruožtu, tikslas žmogaus veikloje išryškėja kaip ketinimas, motyvas, idealas. Kadangi, kaip minėta, interesas vykdo jungiamosios grandies funkciją, tarp intereso ir tikslo (kartu ir tarp poreikio bei tikslo) yra akivaizdus sąryšis. Tai dinamiškas ryšys, nuo kurio realaus, visuomeninių santykių sąlygojamo turinio bei pastarojo suvokimo lygio priklauso viso atitinkamo komplekso įtaka socialiniam asmenybės aktyvumui.

Motyvinė ir vertybinė orientacija. Analizuodami socialinį asmenybės veiklos aktyvumą veiklos požiūriu, susiduriame ir su pastarosios formų pagrindimo problema. Tiek motyvinė, tiek vertybinė orientacija yra tam tikros asmenybės santykių su tikrovės faktais struktūros, vaidinančios jos poelgių ir veiksmų reguliatorių vaidmenį.

Sios sistemos skiriasi savo vidine struktūra, reiškimosi formomis ir vaidmeniu. Motyvinė orientacija, kaip konkretus žmogaus santykių su tikrove pasireiškimas, suponuoja jo veiksmų kryptingumą — motyvas kaip subjektyvus santykis su poelgiu (veiksmu), kurį žmogus ketina įvykdyti, parodo, kokių tikslų šiuo atveju siekiama¹², o veiksmo (poelgio) motyvas ir ketinimas paprastai suponuoja paskatą kaip veiksmo kryptį. Vertybinė orientacija reiškiasi tam tikru nusistatymu (pasirengimu atitinkamai reaguoti kiekvienu konkrečiu atveju). Funkciniu požiūriu vertybinė orientacija sąlygoja atitinkamą subjekto poreikio (motyvo) ir objektyvios situacijos ryšį.

Savimonės įtaka socialiniam asmenybės aktyvumui. Su socialinio asmenybės aktyvumo mechanizmo analize betarpiškai susijusi asmenybės savimonės problema. Kaip tam tikra sąmonės formavimosi pakopa, savimonė išreiškia procesą, kurim vykstant žmogus išskiria save iš objektyvaus pasaulio („Savimonė — žmogaus pačio savęs išskyrimas ir atskyrimas, savojo Aš atskyrimas nuo viso, kas jį supa“¹³), suvokia save kaip asmenybę ir savo vietą bendroje žmonių visuomenės veikloje. Kitais žodžiais tariant, „žmogus ne tik siekia tam tikrų tikslų (pabraukta cituojant.— J. L.), bet ir suvokia save kaip veikėją, atskiria save kaip veikėją nuo savo veiklos produktų ir pačio jos proceso“¹⁴. Todėl natūralu manyti, kad savimonė socialiniam asmenybės aktyvumui turi svarbią įtaką. Kuo ši įtaka pasireiškia?

¹² Šitaip traktuojant motyvą, reikia papildomo paaiškinimo. Atskleidžiant motyvo struktūrą, atrodo, yra svarbu skirti jo turinį ir formą. Turinio požiūriu motyvas yra įvairių pažintinių, valios (*cathectic*) ir vertinimo (*appreciative*) procesų visuma. Motyvas savo ruožtu reiškiasi veiksmu, turinčiu ketinimo bei tikslo formą. Kintant motyvo turinio struktūrai, keičiasi ir jo formos struktūra.

¹³ A. Spirkinas, Marksistinės filosofijos kursas, Vilnius, 1969, p. 94.

¹⁴ И. Кон, Социология личности, М., 1967, стр. 42.

Tarybinėje filosofinėje literatūroje kurį laiką palyginti nemaža dėmesio buvo skirta savimonę formuojančių veiksmų analizei ir visai nepakankamai rūpintasi jos įtakos socialiniam asmenybės aktyvumui atskleidimu. Kartais net buvo įtikinėjama, kad savimonė tėra tik praktinės visuomeninės-gamybinės žmogaus veiklos rezultatas. Su tam tikrom išlygom šis požiūris atsispindi ir antrojoje „Filosofijos žodyno“ laidoje. Čia teigiama, kad „savimonė, būdama veiksmingu principu, lemiamu mastu gali būti suprasta tik kaip praktinės visuomeninės-gamybinės žmogaus veiklos rezultatas“¹⁵. Šitas „tik“ iš esmės paneigia aktyvų savimonės poveikio asmenybės veiklai pobūdį ir prieštarauja tikrovei.

Sociologiniu požiūriu „asmenybės savimonė visų pirma yra tam tikros internalizuotų vaidmenų sistemos <...> atspindys“¹⁶, kuris kinta, keičiantis vyraujančiam vaidmeniui ir situacijai¹⁷. Vieną savimonės kuriamo „aš“ pusę sudaro tai, kokį subjektas mato save, koks jis žinomas pačiam sau dabar, o kitą — kokiu jis norėtų save matyti ir kokiu jis turi būti, normų ir idealų veikiamas.

Socialinio asmenybės aktyvumo mechanizmo vaidmenį savimonė atlieka, pasireikšdama visų pirma kaip tam tikras nusistatymas — vertybinės jos orientacijos forma. Savimonė — tai „vieningas, nors ir turintis vidinių prieštaravimų, nusistatymas savo paties atžvilgiu“¹⁸.

Savimonė gali reikštis suvokimo, emocinio-afektinio, vertinimo-valorio lygiuose, tačiau nė vienu atveju ji nėra absoliučiai nepriklausomas reiškinys. Keičiantis socialinei ir klasei žmogaus padėčiai, keičiasi visuomeninis savimonės turinys. Atitinkamų veiksmų veikiami, keičiasi asmenybės savimonės būseną, kryptis ir kt. Detalesnė šių klausimų analizė sudaro specialaus tyrimo objektą. Čia tik norėjosi pastebėti, jog savimonė, šalia kitų veiksmų suponuodama tam tikrą asmenybės autonomiją jos socialinių vaidmenų, situacijų ir pan. atžvilgiu, sudaro atitinkamas prielaidas asmenybės kaip individualybės socialiniam aktyvumui tarpti. Tai anaipol nereiškia, kad savimonės vaidmuo čia sulyginamas su visuomeninių santykių vaidmeniu — visuomeninių santykių prieštaravimas sąlygoja savimonės turinį, būseną, kryptį ir t. t., o kartu ir atitinkamą socia-

¹⁵ «Философский словарь», М., 1968, стр. 313.

¹⁶ И. Кон, Социология личности, стр. 58.

¹⁷ Ten pat, p. 44. Pastarąjį teiginį reikia tam tikru požiūriu komentuoti. Tarybinėje sociologinėje literatūroje yra bandymų parodyti, kad *situacijos* terminas nėra marksistinis. Pavyzdžiui, A. Zdravomyslovas rašo: „Kai dėl situacijos sąvokos, tai ji taip pat neišlaiko kritikos marksistinės subjekto padėties sąvokos naudai“ (žr. A. Здравомыслов, Проблема интереса в социологической теории, стр. 49). Tačiau toks situacijos ir subjekto padėties sąvokų priešpastatymas yra nepagrįstas. Subjektas visada yra tam tikroje situacijoje, jo padėties ir socialinių vaidmenų suponuotoje. Todėl ar ne geriau yra nagrinėti situacijos (socialinės ir pan.) įtaką subjekto sąmonei, nepriešpastatant jos pastarojo padėčiai?

¹⁸ И. Кон, Социология личности, стр. 55.

linį asmenybės aktyvumą. Kitaip tariant, „kuo prieštaringesnė asmenybės padėtis, tuo sudėtingesnė jos savimonė, jos vaizdiniai apie savąjį Aš“¹⁹. Kartu reikia pažymėti, kad savimonės suponuota tam tikra asmenybės autonomija, kuri reiškiasi kaip savęs įvertinimas, savęs keitimas (saviuokla), savaimingumas, savikontrolė ir t. t., gali būti traktuojama ne tik kaip socialinio asmenybės aktyvumo prielaida, bet ir kaip šio proceso rezultatas.

Sociologija, kaip žinia, asmenybę nagrinėja kaip tam tikrą tipą, todėl ir analizuojant savimonės įtaką asmenybės vystymuisi, tame tarpe ir socialiniam aktyvumui, pirmiausia susiduriama su *savimonės tipologizacijos* problema.

Remdamasis M. Rozenbergu, I. Konas skiria septynis savimonės tipus (nūdienis Aš, dinaminis Aš, fantastinis Aš, idealusis Aš, būsimas arba galimas Aš, idealizuotas Aš, įvairūs „atstovaujami“ Aš)²⁰. Tačiau, norint parodyti, kokią įtaką šie tipai (kurių, beje, matyt, yra daugiau ir įvairesnių) turi individo poelgiams (veiksmams), tokio skirstymo nepakanka. Reikalingas detalesnis savimonės tipų formavimosi, jų sąryšio su asmenybės veiksmis tyrimas, kurį, be kita ko, labai ap sunkina vidinės jų struktūros sudėtingumas.

Yra žinoma, kad visi čia minėti vaizdiniai priklauso nuo „socialinio žmogaus patyrimo ir jo realios sąveikos su kitais žmonėmis“²¹. Vadinas, tolimesnis klausimo nagrinėjimas, matyt, ir turėtų būti skirtas šių vaizdinių struktūros bei jų sąsajų atskleidimui.

Čia iškyla *savimonės identiškumo* (vientisumo, pastovumo) klausimas. Tam tikrų socialinių ir socialinių-psichologinių mechanizmų palaikomas, savimonės identiškumas žymiu mastu lemia jos įtaką asmenybės veiksmams, socialiniam pastarosios aktyvumui. Nors iki šiol atlikti minimumo klausimo tyrimai rodo, kad tarp individo savimonės identiškumo ir jo veiksmų pobūdžio yra tarpusavio priklausomybė, bet egzistuoją priežastiniai-pasekminiai ryšiai dažnai dar neatskleidžiami. Todėl tik bendrais bruožais galima konstatuoti, kad savo identiškumo suvokimas, būdamas dinaminis nusistatymas, lemia vertybinės orientacijos (suvokiamos kaip asmeniniai interesai ir polinkiai) perimamumą ir nuoseklumą. Tuo būdu yra suponuojamas ir tam tikram tikslui, kaip projektuojamam veiksmo rezultatui, pasiekti naudojamų būdų bei priemonių perimamumas ir nuoseklumas.

Asmenybės veiklos rezultatų savimonė dar neužtikrina. Viena yra abstraktus noras, kita — *savirealizacija*. Žmogus „pačią savo gyvybinę veiklą daro savo valios ir savo sąmonės objektu“ (K. Marksas), t. y. savo asmenybę formuoja ir tobulina pagal savąjį žmogaus esmės ir paskirties

¹⁹ Ten pat, p. 44.

²⁰ Ten pat, p. 64, 65.

²¹ Ten pat, p. 65.

suvokimą. Savimonė padeda arba trukdo jam pakilti iki sąmoningo²² šių dalykų supratimo ir kartu atitinkamai kreipia jo veiklą. Antra vertus, individas elgiasi taip, kad sukeltų jo savimonę atitinkantį atgarsį, tačiau šis elgesys keičia ir jį patį. Kitaip tariant, „asmenybės bruožai veikia individų sąveiką, ir, savo ruožtu, patys formuojasi ir keičiasi šiame procese“²³.

Socialinis asmenybės aktyvumas ir laisvė. Dialektiniu-materialistiniu požiūriu laisvės sąvokos turinys yra pozityvus²⁴. Žmonių visuomenėje mes susiduriame su alternatyvų pasirinkimo laisve, laisve (sugebėjimu) kurti naujas sąlygas, sąmoninga kūrybos laisve, kuri pagrįsta pažinimu ir yra „galimumas planingai priversti gamtos dėsnius veikti tam tikriems tikslams“, „viešpatavimas ant mūsų pačių ir ant išorinės gamtos“²⁵. Čia ypač norisi pabrėžti betarpišką laisvės ir socialinio asmenybės aktyvumo sąryšį. Žmogus, rašė K. Marksas, „materialistine prasme“ yra laisvas tuo atveju, „jeigu jis laisvas <...> išreikšti savo tikrąją *individualybę*“²⁶ (pabraukta cituojant.— J. L.). Taigi pabrėžiama, kad individualybės pasireiškimas galimas tik tam tikromis sąlygomis, kad socialinis asmenybės, kaip individualybės, aktyvumas yra viena iš jos laisvės prielaidų ir rezultatų.

Visa tai nereiškia, kad laisvė gali būti sutapatinama su veikla proceso vystymosi kryptimi. „Daugelio objektyvių procesų vystymosi kryptis labai dažnai nesutampa su žmogiškųjų interesų kryptimi, o tais atvejais, kai sutapimo esama, jis nėra visiškai tapatybė“²⁷. Todėl žmogaus laisvė negali būti sutapatinama su veiksmais proceso judėjimo kryptimi — pastarieji turi įsiterpti į natūralią proceso tėkmę²⁸. Savo ruožtu, jei asmenybė savo veikla įgyvendina svetimą jai tikslą, tai tokia veikla dažnai neturi realių galimybių tapti aktyvia veikla.

²² Sąvoka „sąmoningas“ čia reiškia būseną, kai individas supranta įsitikinimų, sudarančių vieną iš jo savimonės pagrindų, ryšį su objektyvia socialinio-istorinio vystymosi raida, su visuomenės ar atskirų jos grupių interesais.

²³ И. Кон, Социология личности, стр. 11.

²⁴ Šiuo atžvilgiu yra nepriimtinos kai kurių autorių pastangos sutapatinti laisvę su objektyvaus būtinumo pažinimu (toks pažinimas yra tik laisvės sąlyga), taip pat suteikti laisvės sąvokai negatyvų turinį, aiškinant, kad laisvė visuomet yra „laisvė nuo...“

²⁵ F. Engelsas, Anti-Diuringas, Vilnius, 1958, p. 98.

²⁶ К. Маркс, Ф. Энгельс, Соч., т. 2, стр. 145.

²⁷ И. Бычко, Познание и свобода, М., 1969, стр. 156.

²⁸ Pravartu prisiminti, kaip F. Engelsas, nurodydamas silpnąsias L. Fojerbacho filosofijos vietas, pasiremia G. Hegeliu. „Hegeliui,— rašo jis,— blogis yra forma, kuria pasireiškia istorinio vystymosi varomoji jėga. Tai turi dvejopą prasmę. Iš vienos pusės, kiekvienas naujas žingsnis į priekį būtinai yra kokios nors šventenybės pažeidimas, maištas prieš seną, mirštančią, bet įpročio pašventintą tvarką. Iš antros pusės, nuo to laiko, kai atsirado visuomenės klasių priešingumas, kaip tik blogosios žmonių aistros — gobšumas ir valdžios troškimas — darosi istorinio vystymosi svertai. Pavyzdžiui, feodalizmo ir buržuazijos istorija be pertraukos tai įrodo“ (F. Engelsas, Liudvigas Feuerbachas ir klasikinės vokiečių filosofijos pabaiga, Vilnius, 1967, p. 31).

Socialinis asmenybės aktyvumas yra jos laisvės matas, priklausantis nuo to, ką asmenybė galėjo padaryti ir ką ji iš tikrųjų konkrečiomis istorinėmis sąlygomis atliko. Todėl „tikrai veikla, kurios procese, kurdamas organišką savo gyvenimo sąlygą, socialinis subjektas vysto savo laisvės matą, savo savimonę, save išreiškia,— tikrai tokia veikla yra aktyvi veikla“²⁹.

* * *

1. Socialinis asmenybės aktyvumas, tam tikru mechanizmu realizuojamas kaip kryptingų asmenybės pastangų tam tikroje socialinėje sistemoje dinamika, yra esminė asmenybės savybė. Kaip procesas jis visada turi atitinkamą struktūrą, suponuojančią tam tikrą būseną, kryptį ir pobūdį. Kartu socialinis asmenybės aktyvumas yra ir atitinkamas asmenybės santykis, teigiantis asmenybės laisvę ir tuo sudarantis prielaidas jai kaip individualybei pasireikšti.

2. Socialinio asmenybės aktyvumo mechanizmo pagrindą sudaro poreikis-interesas-tikslas, kurio suvokimą užtvirtina motyvinė ir vertybinė asmenybės orientacija. Ši orientacija vaidina ir asmenybės poelgių bei veiksmų reguliatorių vaidmenį. Ypač svarbi vieta tenka savimonei, kuri, būdama vertybinės orientacijos forma, kaip nusistatymas suponuoja tam tikrą asmenybės autonomiją (savęs įvertinimas, saviaukla, savaimingumas, savikontrolė ir kt.), o kaip socialinio asmenybės aktyvumo rezultatas, ji tampa svarbia savirealizacijos proceso prielaida. Savimonės identiškumas sąlygoja tam tikram tikslui, kaip projektuojamam veiksmo rezultatui, pasiekti naudojamų būdų bei priemonių perimamumą ir nuoseklumą.

²⁹ П. Кряжев, Социологические проблемы личности, стр. 19.